

УДК '81373. 611

Лариса Азарова

д-р філол. наук, проф.

Галина Кухарчук

асистент (Вінниця)

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ІНШОМОВНИХ КОМПОНЕНТІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Унаслідок посилення міжмовного взаємовпливу та взаємообліку не тільки лексичними одиницями, але й словотвірними моделями, активізувалося використання інтернаціональних лексичних одиниць та морфем у сучасній українській літературній мові. Лексика сучасної української мови поповнилася останнім часом великою кількістю лексем, запозичених з інших мов. Серед них виокремлюються слова з міжнародними терміноелементами, що виступають у препозиції (*аеро-, аква-, гідро-, анти-, анемо-, електро-, аудіо-, термо-, фізіо-, палео-, геліо-, графо-, -фізіо-, псевдо-*) чи постпозиції (*-метр(ія), -скоп(ія), -фон(ія), -лог(ія), -грам(а), -тек(а), -фоб(ія), -тип(ія), -граф(ія)* тощо). Багато слів іншомовного походження є поєднанням різних препозитивних і постпозитивних елементів: *кардіограма, ретрометр, стереоскопія, стенокардія, термометрія*.

Проблемі дослідження статусу іншомовних препозитивних і постпозитивних одиниць присвячені праці В. Григор'єва, В. Акуленка, С. Карпіловської, Н. Клименко, К. Городенської, І. Кочан, Н. Титаренка, Г. Півторака, С. Климович, В. Горпинича та інших.

Незважаючи на підвищений інтерес лінгвістів до вивчення лінгвального статусу іншомовних компонентів, ця проблема досі залишається дискусійною і до кінця не розв'язаною. У цьому й полягає актуальність дослідження.

Двоїстий, гібридний характер іншомовних одиниць є тим об'єктивним фактором, що ускладнює визначення їхнього статусу. З'явилися цікаві гіпотези і фрагменти теорій, якими конструктивно витлумачують статус наявних іншомовних компонентів, які називають *зв'язаними опорними компонентами* [16: 200], *частинами інтернаціональних слів* [4: 128], *префіксованими основами* [23: 90], *афіксами* [17: 108], *суфіксами (афіксами)* [1: 52], *препозитивними і постпозитивними блоками* [2: 7-8], *напівпрефіксами* [19: 153], *префіксоїдами та суфіксоїдами (афіксоїдами)* [18: 137], *префіксованими словоелементами* [8: 42], *відносно вільними (зв'язаними) морфемами* [15: 17], *одиницями особливого статусу* [9: 8], *субпрефіксами* [14: 90], *префіксоїдами* [5: 40], *основами складних слів* [11: 30], *афіксальними радикалоїдами* [13: 63], *суфіксоїдами* [7: 29], *формами, що комбінуються* [22: 19] та ін.

В останні десятиліття нарощують свій словотвірний потенціал препозитивні компоненти іншомовного походження: **радіо-** (*радіозонд, радіоізо́топ, радіоімпульс*), **авіа-** (*авіабомба, авіабудівник, авіадесант*), **нафто-** (*нафтобаза, нафтобітум, нафтовловлювач*), **авто-** (*автоблокування, автовізок*), **кіно-** (*кіноальманах, кіноповість, кіноартист*), **фото-** (*фотодокумент, фотодрук, фотоелектрон*), **біо-** (*біогенез, біоінженерія, біомеханіка, біопрепарат*), **світо-** (*світобачення, світобудова, світосприйняття*), **аеро-** (*аерографія, аеродинаміка, аерометр*), **агро-** (*агрокультура, агромеліорація, агрофірма*), **мікро-** (*мікроватметр, мікрівібратор, мікропривід*), **гідро-** (*гідротропізм, гідродвигун, гідропривід*), **макро-** (*макрорельєф, макроекономіка, макрокоманда, макросередовище*), **мікро-** (*мікроструктура, мікрореконтекст, мікрогалактика*) та ін.

У "Словнику іншомовних слів" [20] зафіксовано 180 [13: 63] препозитивних блоків: *аван-, аеро-, антропо-, аква-, гідро-, гео-, баро-, бібліо-, крипто-, кріо-, екс-*

лейб-, фіто-, психо-, псевдо-, фізіо-, моно- та ін.; і 85 [13: 63] постпозитивних: -дром, -грам, -граф(ія), -лог(ія), -фоб(ія), -філ(ія), -ценоз, -кард(ія), -пат(ія), -антрон, -метр(ія), -скоп(ія), -фон(ія). Деякі запозичені суфіксоїдні основи можуть уживатися в препозиції та постпозиції, що зумовлено їхньою частковою десемантизацією: **графо-граф** (*графоман* — *криптограф*), **кардіо** (*кардіограма* — *стенокардія*); **літо** (*літосфера* — *неоліт*), **лог(ія)** (*логотип* — *кріологія*), **антропо** (*антропологія* — *синантрон*), **філ** (*русофіл* — *філокартія*), **метр** (*метранпаж* — *амперметр*).

Іншомовні компоненти здебільшого латинського та грецького походження. До компонентів грецького походження відносяться: *антропо-*, *аеро-*, *агро-*, *авто-*, *анти-*, *біо-*, *макро-*, *електро-*, *гідро-*, *гео-* та ін.; латинського — *аква-*, *авіа-*, *мульти-*, *інтер-*, *супер-*, *ретро-*, *відео-*, *квазі-*, *мото-* та ін. Зрідка зустрічаються компоненти німецького походження: *обер-*, *лейб-*; французького — *аван-*, *санти-*; англійського походження — *максі-*, *серво-*, *міні-*, *міді-*.

Багато запозичених і питомих афіксоїдних основ співіснують у мові в тому самому значенні: *водо-* і *аква-*, *гідро-*, *ватер-*; *земле-* і *гео-*; *біо-* і *життя-*; *геліо-* і *сонце-*; *тепло-* і *термо-*; *люб* і *-філ*. Вони відрізняються здебільшого сферою функціонування. Афіксоїди — запозичені основи використовують у науковому стилі. Афіксоїдні основи збільшують аглютинативні тенденції у мові: *автограф* > *радіоавтограф*, *висотомір* > *радіовисотомір*, *аеронавігація* > *радіоаеронавігація* тощо. Якщо така основа займає третю, зрідка четверту препозитивну позицію у слові, вона набуває ознак аглютинативного компонента, який стандартно й однозначно (лише співвідносячись з певним поняттям) вживається в композитах: *біогеографія*, *біогеохімія*, *геліогеофізика*, *геобіологія*, *гідроелектрометалургія* [21: 38].

Препозитивні елементи іншомовного походження близькі до префіксів позиційно (мають чітко визначену позицію в слові) та функціонально (виконують словотвірну функцію, поєднуються з вільними основами і становлять словотвірні ресурси мови). Але препозитивні елементи і префікси не тотожні за семантикою, бо префіксам властиве узагальнено-абстрактне значення, а препозитивні елементи називають предмети (*геліо-* “сонце”; *дендро-* “дерево”; *остео-* “кістка”); живі організми (*орніто-* “птах”; *фіто-* “рослина”); явища (*сейсмо-* “землетрус”; *анемо-* “вітер”); речовину чи матеріал (*гідро-* “вода”; *феро-* “залізо”; *гемо-* “кров”); кількість (*гекса-* “шість”; *мега-* “мільйон”); ознаку (*стено-* “скорочений”, “обмежений”; *мезо-* “середній”) тощо [12: 1].

К. Городенська визначає три важливі аспекти, які дають підстави твердити, що препозитивні елементи іншомовного походження не тотожні префіксам семантично. По-перше, через конкретний характер значень препозитивні елементи іншомовного походження не можуть мати статус префіксів. По-друге, вони мають в українській мові кореляти або співвідносні слова. Це — самостійні слова, утворені усіченням первинної основи (*радіотелеграф* → *радіо*), кореневі морфеми, що функціонують як самостійні слова (пор. *Електро-* — *електрика*, *мега-* — *мегатерія*, *міні-* — *мінімум*). По-третє, препозитивні елементи іншомовного походження і префікси не збігаються повністю за структурно-комбінаторною ознакою: препозитивна позиція для іншомовних одиниць на відміну від префіксів не є фіксованою, оскільки вони можуть виступати і в постпозиції (пор. *графоман* і *картограф*, *логoped* і *метролог*, *філологія* і *слов'янофіл* та ін.) [5: 39]. Н. Янко-Триницька зазначає: “Якщо подібні компоненти трапляються як самостійні слова або навіть у формі зв'язаних афіксами коренів у простих словах, то ми маємо право визнавати ці компоненти коренями складних слів” [24: 356].

Препозитивні іншомовні елементи кореневого статусу можуть вступати в різні парадигматичні відношення: а) полісемічні, напр., *авіа-*: 1) назва предмета, що стоується авіації: *авіабомба*, *авіалінія*, *авіамодель*; 2) великий аеродромний комплекс: *авіазавод*, *авіачастина*, *авіашкола*; 3) назва дії, подій, заходів, що відбуваються за допомогою авіатехніки: *авіакатастрофа*, *авіарозвідування*; б) синонімічні: *агро-* (земля) і *гео-* (земля), *ксило-* (дерево) і *дендро-* (дерево); в) антонімічні:

моно- (один) і полі- (багато, численний), мікро- (малий) і макро- (великий), міні- (найменший) і максі- (найбільший); г) паронімічні: бі- (два) і біо- (життя), архі- (зверхність) і архе- (початок); д) омонімічні *радіо-* — пов'язаний з радіо і *радіо-* — який має відношення до радіо, радіоактивний.

Загалом слід відзначити два основні підходи, що існують у сучасній лінгвістиці щодо визначення словотвірної конструкції, характерної для утворень з афіксоїдними компонентами: 1) визначення афіксоїдів як складників композитів, але з урахуванням їхніх специфічних особливостей [11; 23]; 2) утворення з афіксоїдами розглядаються як окрема доволі стійка система у словотворенні, що існує паралельно зі словоскладанням та афіксацією [5; 19].

Останнім часом намітилися два різні підходи до визначення статусу іншомовних препозитивних одиниць — якісний і кількісний. Перший дістав таку назву тому, що при встановленні статусу цих одиниць враховуються їхні семантичні й функціональні особливості, тобто якісні характеристики. Другий підхід ґрунтується на точних кількісних підрахунках похідних з тими або іншими елементами. (Кількісний підхід широко розробляється російськими лінгвістами на матеріалі англійської мови) [5: 39].

На наш погляд, вищеназвані компоненти, зокрема *-граф*, *-лог*, *-скоп*, *-тек*, *-метр* правомірніше кваліфікувати як корені, а не як суфікси. Підставою для цього є розрізнення в сучасному мовознавстві одиниць лінгвістичного аналізу, одиниць спостереження і одиниць мовно-психологічного сприйняття. На відміну від деяких дослідників [1; 3; 7; 18], які таким елементам надають статус суфіксоїдів, вважаємо, що їм властиві ширші комбінаторні можливості в складних словах, що виявляється у здатності їх вживатися в препозиції і постпозиції щодо іншої основи. Така комбінаторна ознака основ у межах складних слів становить особливість тільки запозичених основ. Позиційні та комбінаторні властивості багатьох із таких одиниць свідчать про збереження ними кореневого статусу навіть у позиції, властивій суфіксові. Для надання статусу кореня тому чи іншому елементу необхідно, щоб він: 1) мав свободу переміщення; 2) з'єднувальну голосну; 3) сполучався з префіксами. Кінцеві основи іншомовних композитів можуть мати якусь одну з названих ознак або всі, що свідчить про їхнє закріплення в статусі саме кореневого елемента. Так, цілий ряд кінцевих основ має лише одну зі згаданих ознак, а саме: в кінцевій позиції приєднується до початкової основи за допомогою з'єднувальної голосної, наприклад: *-завр* (гр. δεινόϛ “ящірка”) в словах *дин-о-завр*, *птер-о-завр*, *бронт-о-завр*, *пелік-о-завр*, *іхті-о-завр*, що позначають різні види викопних плазунів, *-тек(а)* (грец. θήκη “вмістилище, сховище”) у словах *біблі-о-тек-(а)*, *глінт-о-тек-(а)*, *карт-о-тек-(а)*, *фільм-о-тек-(а)*, *фон-о-тек-(а)*, в яких цей кінцевий елемент виступає в тому самому значенні, що й його етимон.

Отже, визначальними для надання іншомовним елементам того чи іншого статусу є характеристики їхнього розподілу в слові, а саме: їхні позиційні та комбінаторні властивості. На зміну функціонального навантаження відносно самостійних кінцевих компонентів-основ істотно впливають свобода їхнього переміщення в слові, тип сполучування з ними морфем, їхня комбінаторна сила, здатність до формального варіювання та вироблення спеціалізованих узагальнених значень. У цьому плані запозичені основи становлять перспективний матеріал для дослідження, оскільки яскраво демонструють динаміку “розпізнавання” морфемної будови іншомовної лексики на українському мовному ґрунті.

Література

1. Авилова Н. С. Глаголы с суффиксом *-ова-* и его вариантами *-ирова*, *-изирова*-, *-изова*- в русском языке // Исследование по грамматике русского литературного языка. — М., 1955. — С. 42—72.
2. Акуленко В. В. Стіввідношення національного та інтернаціонального у мові // Мовознавство. — 1976. — № 1. — С. 3—12.

3. Бартков Б. И. Продуктивность, частотность, валентность аффиксов и количественный словарь 130 словообразовательных формантов современного английского языка // Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме. — Владивосток, 1982. — С. 3—62.
4. Виноградов В. В. Современный русский язык: Морфология. — М., 1952. — 519 с.
5. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові // Мовознавство. — 1986. — № 1. — С. 37—41.
6. Городенська К. Г., Кравченко І. В. Словотвірна структура слова. — К., 1981. — 267 с.
7. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. — К., 1999. — 207 с.
8. Григорьев В. П. О границах между словосложением и суффиксацией // Вопросы языкознания. — 1956. — № 4. — С. 40—46.
9. Зятковская Р. Г. Аффиксальное словообразование как часть элементарной комбинаторики языка // Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме. — Владивосток, 1982. — 256 с.
10. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація: Дис. ... докт. філол. наук. — К., 2000. — 400 с.
11. Клименко Н. Ф. Морфологічна будова сучасної української мови. — К., 1975. — С. 5—35.
12. Климович С. Препозитивні елементи іншомовного походження: критерії визначення їх статусу (<http://kspu.edu.ua/downloads/chairukr/kl1.doc>).
13. Кочан І. М. Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові // Мовознавство. — 1998. — № 6. — С. 62—66.
14. Крашенинникова Е. А. Новое в немецкой грамматике. — М., 1965. — 180 с.
15. Кубрякова Е. С. Об относительно связанных (относительно свободных) морфемах языка // Вопросы языкознания. — 1964. — № 1. — С. 15—22.
16. Лопатин В. В., Улуканов И. С. О некоторых принципах морфемного анализа слов. — М., 1963. — Вып. 3. — С. 190—203.
17. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. — М., 1982. — С. 108—136.
18. Потиха З. А. Современное русское словообразование. — М., 1970. — 284 с.
19. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка. — М., 1953. — 356 с.
20. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — К., 1974. — 815 с.
21. Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000. — 750 с.
22. Хмелик Л. Я. Комбинирующая форма в системе средств английского словообразования. — Автореф. ... дис. канд. філол. наук. — К., 1973. — 26 с.
23. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. — М., 1968. — 310 с.
24. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке. — М., 2001. — 504 с.

УДК 811.161.2'276.6

Світлана Вискушенко
аспірантка (Житомир)

ФАХОВІ МОВИ: ОСНОВНІ РИСИ, ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ

Серед проблем, пов'язаних із вивченням термінологічної лексики, останнім часом спостерігається зростання уваги до питання дослідження фахових мов. Поняття “фахова мова” (нім. “Fachsprache”) і його визначення є найбільш опрацьованим у німецькій лінгвістиці. Так, німецький лінгвіст Лотар Хоффман визначає фахову мову як “сукупність усіх мовних засобів, які використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між всіма фахівцями даної галузі” [6: 53]. У британській та американській лінгвістиці для позначення фахово-маркованої лексики використовують термін “language for special purposes” (LSP) — “мова спеціального призначення”, який увійшов у вжиток в кінці XX століття [1: 22]. Під спеціальним призначенням розуміють сфери суспільних відносин (наука, економіка, право, мистецтво, медицина тощо). Вітчизняна лінгвістична традиція використовує термін “фахова мова”.